

**RECENZJA DOROBKU NAUKOWO-BADAWCZEGO
KS. DRA STEFANA EWERTOWSKIEGO ZE SZCZEGÓLNYM
UWZGLĘDNIENIEM JEGO ROZPRAWY HABILITACYJNEJ
PT. *IDEA ANTYCHRYSTA W KULTURZE WSPÓŁCZESNEJ.*
*STUDIUM TEOLOGICZNE W WYMIARZE
INTERDYSCYPLINARNYM***

WSTĘP

Problem walki dobra ze złem istnieje od bardzo dawna. Natomiast nazwa Antychryst występuje w 1 Liście św. Jana 2,18. Antychryst jest przeciwnikiem Jezusa Chrystusa. Również jest przeciwnikiem Królestwa Bożego. Kto nie wierzy w Jezusa Chrystusa, jako Mesjasza odrzucając Ojca i Syna, ten jest uwodzicielem i Antychrystem (1 J 2,22). Nauka o Antychryście jest tajemnicza i dlatego nie można jej pojąć inaczej, jak tylko odwiecznej walki dobra ze złem. W walce tej biorą udział Bóg Stwórca i przeciwnik szatan (Iz 27,1). Zwycięstwo Boga Stwórcy polega na unicestwieniu *Lewiatana, węża krętego; zabije też potwora morskiego*. Wątek walki Boga ze złem przewija się często w Starym Testamencie.

W Nowym Testamencie *Apokalipsa* wprowadza perspektywy eschatologiczne. Przy pomocy symboli dwu monstrualnych bestii z których jedna bluźni przeciw Bogu i każe się adorować, a prawdziwie wierzących prześladowa (Ap 13,1–10). Druga bestia reprezentuje rzeczywistość religijną, dokonuje cudów, uwodzi ludzi w celu oddawania czci pierwszej bestii. W taki sposób dokonuje się dzieło Szatana na ziemi (Ap 13,2–10). Dobry i zły pasterz stoją do siebie w sprzeczności. Dobry pasterz (Jezus Chrystus) przynosi owcom życie w obfitości i oddaje życie za owce (J 10,9–11). Natomiast najemnik wdziera się do owczarni i jest złodziejem, który przychodzi aby kraść i zabijać (J 10,10). Następuje walka między dobrym a złym pasterzem.

Sobór Watykański II w *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym*, walkę dobra ze złem widzi w samym człowieku: „Dlatego człowiek jest wewnętrznie rozdarty. Z tego też powodu całe życie ludzi, czy to jednostkowe, czy zbiorowe, przedstawia się jako walka, i to walka dramatyczna między dobrem i złem, między światłem i ciemnością” (KDK n. 13).

Z przytoczonych fragmentów z Pisma Świętego i nauki Kościoła wynika wielka potrzeba głębokiej analizy nad rozgraniczeniem dobra od zła. Obecnie coraz śmielej następuje „zacieranie” granicy między dobrem a złem moralnym. Zachowanie uznawane dotąd za zło moralne bywa przedstawiane w publicystyce współczesnej, jako dobro tylko inaczej. Propagowanie takiej moralności prowadzi do całkowitej zniszczenia porządku społecznego. Dlatego każde opracowanie naukowe na temat walki dobra ze złem jest bardzo cenne.

I. UWAGI OGÓLNE

1. Dorobek naukowy ks. dr. Stefana Ewertowskiego przedstawiony do recenzji jest znaczny: dwie samodzielne monografie; praca habilitacyjna; siedemdziesiąt artykułów; osiem recenzji.

2. Ks. dr Stefan Ewertowski jest doskonale przygotowany do pracy naukowej. Najpierw odbył studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym „Hosianum” w Olsztynie (1972–1978). Studia te ukończył magisterium przygotowanym pod kierunkiem promotora księdza prof. dra hab. C.S. Bartnika w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Temat pracy magisterskiej: „Wpływ starożytnych sporów chrystologicznych i trynitarnych na pojęcie wiary i jej przedmiot w świetle *Expositio symboli Athanasi Bernarda z Luksemburga i Modus confitendi pro bonorum atrium studiosis z przełomu XV/XVI w.*” Studia specjalistyczne z zakresu filozofii teoretycznej odbył w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W latach 1994/95 do 1996/97 ukończył studia doktoranckie w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. W roku 2002 obronił pracę doktorską przygotowaną pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Władysława Nowaka na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Temat pracy doktorskiej: *Recepcja nauczania Jana Pawła II o integracji europejskiej w piśmiennictwie polskim w latach 1978–1999 i jej uwarunkowania historyczne.*

Po uzyskaniu stopnia doktora podjął badania naukowe, które zaowocowały licznymi publikacjami naukowymi. Przedmiotem szczególnego zainteresowania i badań Habilitanta są zagadnienia związane z kulturą chrześcijańską w życiu społecznym Europy. Wynikiem tych badań są opublikowane monografie: *Jan Paweł II o integracji europejskiej*, Olsztyn 2002, s. 372; *Europa na progu trzeciego tysiąclecia*, Olsztyn 2007, s. 271. Artykuły Habilitanta, w sumie 36, zostały opublikowane w punktowanych pismach naukowych. Stanowią one bardzo wnikliwe studium dotyczące zagadnień Unii Europejskiej. Autor prowadzi badania przed przyjęciem Polski do Unii Europejskiej, jak również po wstąpieniu Polski. Lektura tych artykułów wskazuje na wyłącznie naukowe traktowanie zagadnień europejskich bez jakiegokolwiek stronnictwa w postaci propagandy za lub przeciw Unii. A więc jest to bardzo ciekawa i oryginalna analiza wielu zagadnień unijnych.

Dalsze artykuły, w sumie 23, dotyczą zagadnień filozoficznych. Autor podejmuje szerokie spektrum tematów dotyczących człowieka żyjącego w konkretnych warunkach społecznych. Habilitant stara się wyjaśnić i uzasadnić takie zagadnienia jak: prawo, obraz człowieczeństwa, znaczenie filozofii w życiu duchowym człowieka.

Habilitant nie unika w swojej publicystyce tematów ściśle duszpasterskich. Dwanaście artykułów poświęconych jest zagadnieniom duszpasterskim aktualnym, jak również historycznym. Wykazuje zainteresowanie duszpasterstwem młodzieży harcerskiej, jak również formacją alumnów i kapłanów diecezjalnych. Podejmuje problemy duszpasterstwa personelu medycznego i służby zdrowia.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że Habilitant w swojej publicystyce naukowej wykazuje wiele cech prawdziwego uczonego. Jego język jest bardzo ścisły, a równocześnie analityczny. Lektura Jego publikacji nie należy do łatwych. Wymaga skupienia i uwagi, ponieważ Autor charakteryzuje się niebywałą precyzją sądów,

określeń i wniosków. Lektura daje wiele satysfakcji, ponieważ prezentowany materiał nie jest banalny, jest oryginalny, a w niektórych miejscach wprost zaskakujący.

II. UWAGI SZCZEGÓŁOWE

Habilitant przedstawił do recenzji dwie monografie samodzielne i pracę habilitacyjną. Monografie:

1. *Jan Paweł II o integracji europejskiej*, Olsztyn 2002, s. 372. Praca składa się z czterech rozdziałów w których Autor omawia: Historyczno-ideowe podstawy integracji europejskiej. Podstawy te stanowi cywilizacja śródziemnomorska, cesarstwo rzymskie, dziedzictwo karolińskie oraz integracja europejska w XX wieku. Rozdział II poświęcony jest współdziałaniu instytucji eklezjalnych takich jak: Stolica Apostolska, Synod Biskupów Europy, Rada Konferencji Episkopatów Europy (CCEE), Episkopat Europy Środkowej, Komisja Episkopatu Krajów Wspólnoty Europejskiej (COMECE), Konferencja Kościołów Europejskich (KEK). Rozdział III omawia społeczno-etyczne zagadnienia jedności gospodarczej. Zagadnienia te obejmują zasadę subsydiarności, problemy ekonomii i etyki oraz wspólny rynek pracy. Ostatni, IV rozdział podejmuje temat kształtowanie kultury jako dziedzictwo wartości, doskonalenie człowieka i wspólnot, edukacja i budowanie jedności. Następnie podkreśla jedność wielu narodów oraz podstawowe wolności i demokracja.

Na końcu opracowania Autor umieścił obszernie zakończenie, wykaz skrótów, skorowidz nazw i nazwisk. Brak jest spisu bibliografii. Dla czytelnika spis bibliografii użytej w pracy jest bardzo ważny, ponieważ pozwala zorientować się w całości materiału zaprezentowanego w opracowaniu. Nieraz spis bibliografii porównuje się do drogowskazu. W recenzowanej pracy bibliografia byłaby bogata, ponieważ Autor dokumentuje tekst 1902 przypisami.

2. *Europa na progu trzeciego tysiąclecia*, Olsztyn 2007, s. 271. Recenzowana praca składa się 10 rozdziałów w których Autor omawia zagadnienia ogólne dotyczące definicji narodu i jego odniesienie do polityki Unii Europejskiej. W rozdziale II Habilitant omawia różne formy jedności narodów z Unią Europejską. Wskazuje na wspólnotę Kościoła jako doskonały model jedności. W Europie następowały wielorakie przeobrażenia i zmiany, ale struktury kościelne zachowały stabilność (s. 33). Omawiane opracowanie wiele miejsca poświęca roli chrześcijan w Unii Europejskiej. Proces integracyjny Europy wynika z przesłanek historycznych i prowadzi do obrony podstawowych wartości w dziedzinie ekonomii, wolności religii, pomocy słabszym. Unia Europejska, według Autora, powinna budować wspólnotę narodów.

Bardzo ciekawym spostrzeżeniem Autora jest teologia integracji Wschodu i Zachodu. Habilitant omawia myśl filozoficzno-teologiczną intelektualisty rosyjskiego Włodzimierza Sołowjowa, który twierdził, że zbudowanie prawdziwej jedności Europy bez autentycznego chrześcijaństwa jest niemożliwe. Według Sołowjowa autentyczne chrześcijaństwo stanowią: katolicyzm, prawosławie i protestantyzm (s. 67). Autor wspomina również Szeszowa i Dostojewskiego, którzy podważali wartość poznawczą skrajnie racjonalnego myślenia w Europie Zachodniej. Dogmatyzm jako brak intelektualnego uwarunkowania jest w kulturze europejskiej ustawicznie

obecny (s. 68). Obecnie skrajny racjonalizm przejawia się w bezkrytycznym przyjmowaniu wszelkich osiągnięć technicznych w tzw. poprawności politycznej, propagowaniu całkowitej wolności moralnej, zachwyty z osiągnięć z równoczesnym pomijaniem ubogiej strony Europy. Niedostrzeganie arogancji administracji i korupcji. Pomijanie poczucia bezsilności i osamotnienia obywateli (s. 68). Ta zła strona Unii Europejskiej bywa często pomijana w opisywaniu rzeczy pozytywnych.

W dalszej części Autor zwraca uwagę na funkcjonowanie laickiej lewicy w Unii Europejskiej, jej wielkiego, uprzywilejowanego znaczenia. Nawiązywanie do starożytności z równoczesnym pominięciem znaczenia kultury chrześcijańskiej. Według Autora omawianego opracowania nie zwraca się uwagi na to, że kultura grecko-rzymska była religijna (s. 101), a więc unikanie wskazania wpływów religii na kulturę Europy współczesnej jest czymś wielce niewłaściwym.

Autor opracowania poświęcił cały VI rozdział sytuacji Kościoła w Polsce po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Według Habilitanta nadzieją Kościoła w Polsce są ruchy i organizacje katolickie (s. 122). Wskazuje na emigrację Polaków w poszukiwaniu pracy poza krajem. Papież Benedykt XVI w czasie wizyty duszpasterskiej w Polsce zachęcał kapłanów aby udawali się za emigrującymi Polakami w celu zapewnienia im opieki duszpasterskiej (s. 124).

W dalszych rozdziałach Autor analizuje aktualne przemiany cywilizacyjne w Europie, jako zagrożenie dla życia rodzinnego. Rodzina tradycyjna, czyli stabilna bez rozwodu, wychowująca dzieci według wartości religijnych, chrześcijańskich ulega wpływom laicyzacji. Religia ma coraz to mniejszy wpływ na życie moralne rodziny. Przeważa materialistyczna koncepcja społeczeństwa. Nurty jakie przeważają w Europie dzisiejszej prowadzą do nieograniczonej aktywności seksualnej. Prowadzi to do dehumanizacji, a seks sprowadza do czysto biologicznej i zmysłowej aktywności bez jakiegokolwiek misterium (s. 135).

Końcowe rozdziały recenzowanego opracowania stanowią techniczny zestaw dokumentów unijnych. Dla całości monografii zestaw ten stanowi wartościowe zakończenie. Czytelnik odnajduje jeszcze dodatkowe udokumentowanie całości materiału zaprezentowanego w opracowaniu.

III. PRACA HABILITACYJNA:

IDEA ANTYCHRYSTA W KULTURZE WSPÓŁCZESNEJ. STUDIUM TEOLOGICZNE W WYMIARZE INTERDYSCYPLINARNYM

Treść pracy habilitacyjnej odpowiada w całości tematowi określönemu w tytule. Temat opracowania jest niezwykle interesujący, ponieważ nie znajdujemy zbyt wielu prac poświęconych zagadnieniu obecności Antychrysta w kulturze.

1. Strona techniczna pracy

Przedłożona do recenzji praca liczy 448 stron i składa się z ośmiu rozdziałów poprzedzonych obszernym wstępem. Na końcu również obszerne zakończenie. Spis bibliografii i szczegółowy skorowidz. Autor umieścił również streszczenie w języku

niemieckim. Język opracowania jest ścisły, a przy tym jasny i syntetyczny. Praca jest doskonale udokumentowana o czym świadczą 1595 przypisów. Autor wykorzystał 614 pozycji literatury przedmiotu i pomocniczej co umieścił w spisie bibliografii. A więc praca ma charakter ściśle naukowy, a pod względem dokonanej syntezy stanowi zupełnie nową pozycję w literaturze omawianego przedmiotu. Synteza dokonana przez Autora jest interdyscyplinarna i dlatego jej wartość jest znaczna.

2. Strona merytoryczna pracy

Treść poszczególnych rozdziałów wprowadza czytelnika w wielorakie rozumienie Antychrysta. Jest on postacią, często konkretną i historyczną. Antychryst w recenzowanym opracowaniu występuje również jako idea sprzeczna z nauką ewangeliczną. Można również zauważyć Antychrysta jako zło popełniane i jako zło osobowe, czyli Szatan.

Rozdział I jest poświęcony problematyce badań zła i metodologicznym ograniczeniom. Autor opisuje aktywność w opisywaniu zła, a zwłaszcza analityki zła przez filozofów i teologów XIX i XX wieku. Zwraca szczególną uwagę na określenie Antychrysta przez filozofów z przelomu XIX i XX wieku jako przeciwnika Boga, który pragnie zająć miejsce Boga w świecie (s. 27). W II rozdziale Habilitant omawia wskazania biblijne dotyczące Antychrysta jako przeciwnika Jezusa Chrystusa. Antychryst w Nowym Testamencie ma charakter ściśle religijny i pojawi się bezpośrednio przed powtórny przyjściem Jezusa Chrystusa. Będzie to wysłannik Szatana (s. 51).

Rozdział III recenzowanej pracy poświęcony jest nauce Ojców Kościoła. W okresie patrystycznym Antychryst był prześladowcą Kościoła i objawiał się jako Antychryst powodujący herezje i drugi typ eschatologiczny związany z powtórny przyjściem Jezusa Chrystusa. Takie pojęcie Antychrysta wynikało z okoliczności działania Kościoła pierwotnego (s. 68).

Rozdział IV omawia transformacje postaci Antychrysta w pismach teologów chrześcijańskich. Autor analizuje dzieła teologów katolickich, prawosławnych i protestanckich. Antychryst jest stałym elementem wszystkich nurtów teologicznych. Walka dobra ze złem, świata ciemności ze światem światła, powodowała oczekiwanie na przyjście Antychrysta w czasie eschatologicznym. Miejsce przyjścia Antychrysta było różne (s. 86). Autor pracy przechodzi do wskazania Antychrysta w literaturze. Przytacza opracowanie R. Skrzypczaka, który podaje przykłady fikcyjnej fabuły rozgrywającej się w nieistniejącej świątyni jerozolimskiej, a to dzieje się przed pojawieniem się Antychrysta (s. 99). Postać Szatana pojawia się w literaturze rosyjskiej u M.A. Bułhakowa zwłaszcza w powieści *Mistrz i Małgorzata* (s. 125).

Autor przechodzi w rozdziale V do analizy znaczenia Antychrysta w religiach niechrześcijańskich. W tradycji judaistycznej na początku stworzenia pojawia się siła zła. Nie zniknie ona w chwili pojawienia się Mesjasza. W taki sposób pojęcie anty – Mesjasza pojawiło się w tradycji żydowskiej. Znaczenie anty – Mesjasza przypisywano różnym osobom łamiącym Przymierze z Bogiem (s.139). W kontekście wypraw krzyżowych pojawiła się nazwa Antychryst w pismach św. Bernarda. Jako Antychrysta rozumiano tego, który okazuje przemoc wobec chrześcijan, czyli

Mahometa (s. 159). Muzułmanie oczekują sądu ostatecznego, który będzie poprzedzony pojawieniem się Mesjasza, ale będzie to oszust, który nakaże oddawanie sobie czci boskiej.

Islam rozumie mesjanizm jako działanie religijne i polityczne. Dlatego mesjanizm przypisywano różnym osobom ze świata polityki np. Saladyn, którego mit inspirował Saddama Husajna, bin Ladena i innych znanych muzułmanów (s. 164).

W dalszym ciągu Habilitant analizuje literaturę i film, wskazując na poetyckie kreacje Szatana. Dopatruje się idei Antychrysta w literaturze polskiej w XVIII i XIX wieku, jak również w literaturze młodopolskiej u Witkacego i Gombrowicza. Wiara w mesjanizm polski prowadzi do widzenia nawet w rzeczach przypadkowych znaku nadprzyrodzonego. Przekonanie o naszym posłannictwie przyciemnia realną ocenę naszych możliwości narodowych.

Ostatnie dwa rozdziały Autor poświęca aktualnym zagadnieniom oddawania uwielbienia Antychrystowi w kulturze i polityce. Antychryst występuje jako wyraz bezprawia i zbawienie człowieka bez Boga. Postępująca sekularyzacja nie ma zamiaru likwidować form kultu oddawanego Bogu. Usiłuje kult skierować na inne obiekty niereligijne, a nawet antyreligijne.

3. Praca habilitacyjna jako wkład Autora w rozwój reprezentowanej dyscypliny

Recenzowana praca habilitacyjna ks. dr. Stefana Ewertowskiego stanowi głęboką analizę podjętego tematu dotyczącego Antychrysta we współczesnej kulturze. Autor potraktował temat interdyscyplinarnie. Dlatego praca obejmuje nie tylko rozważania filozoficzno-teologiczne, jak wskazywałby termin *Antychryst*, ale sięga do historii, literatury, politologii, sztuki, mitologii, a nawet magii. Praca ta jest oryginalna i wypełnia dotkliwy brak we współczesnej literaturze interdyscyplinarnej traktującej o walce dobra ze złem. Ponadto, jako synteza pozwala czytelnikowi zrozumieć wiele zjawisk, które występują w dzisiejszych społeczeństwach, a jawią się jako sprzeczne z kryteriami rozumowymi. Do takich należą: zacieranie granicy między dobrem a złem, przywileje dla przestępcy z równoczesnym pominięciem ofiary przestępstwa, odwoływanie się do tzw. „woli politycznej” w ustanawianiu prawa, próba zlikwidowania naturalnej różnicy płci, gloryfikacja wolności i fałszywej tolerancji.

Prezentowana praca nie udziela bezpośredniej odpowiedzi na wszystkie problemy dzisiejszego świata, ale przez ukazanie Antychrysta w różnych dziedzinach życia społecznego, stanowi dobrą interpretację wskazanych wyżej zjawisk. Owieczny problem walki dobra ze złem ukazany w recenzowanej pracy daje możliwość szerokiego spojrzenia na wiele problemów w społeczeństwie pluralistycznym.

III. UWAGI KRYTYCZNE

1. W monografiach: *Jan Paweł II o integracji europejskiej; Europa na progu trzeciego tysiąclecia* brak spisu bibliografii. Taki spis dobrze i przejrzysto sporządzony stanowi dla czytelnika niesłychanie potrzebną informację.

2. W pracy habilitacyjnej jest spis bibliografii, ale mało przejrzysty. Trudno wyodrębnić literaturę przedmiotu od pomocniczej, jak również źródła giną w całym spisie. Ogólnie stosuje się podział: I. Źródła; II. Opracowania i tu 1. Literatura przedmiotu, 2. Literatura pomocnicza (umieszcza się: Encyklopedie, Słowniki, Leksykony i to wszystko, co było wykorzystane w opracowaniu, a nie odnosi się wprost do omawianego tematu).

3. W pracy habilitacyjnej nieco za długi wstęp i zakończenie. Autor, siłą faktu, wprowadza do wstępu i zakończenia nowe elementy jak gdyby „obok” tematu pracy. Tak Wstęp jak również Zakończenie są bardzo ciekawe. Nadają się na oddzielny artykuł.

IV. WNIOSEK KOŃCOWY

Przedstawiony do recenzji dorobek naukowy Habilitanta w znacznym stopniu przekracza wymagania określone w *Szczegółowym Trybie Przeprowadzania czynności w Przewodzie Habilitacyjnym* par. 2, pkt 1, zatwierdzonym przez Radę Wydziału Teologii UWM w Olsztynie w dniu 20 czerwca 2007 r. Rozprawa habilitacyjna odpowiada w całej pełni wymaganiom zawartym w par. 3, pkt 1; 2; 3; 4.

Recenzowany dorobek i praca habilitacyjna spełniają wszystkie wymagania ustawy państwowej o Stopniach i Tytule naukowym. Dlatego wnoszę do Wysockiej Rady Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie o dopuszczenie księdza dra Stefana Ewertowskiego do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego i o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego, jako samodzielnego pracownika naukowego.

ks. prof. dr hab. Antoni Misiaszek